

SOBRE LA INCOHERÈNCIA

Àngel Martínez Moreno

Busque la coherència però no la reivindique ni per a mi ni per als altres. Arribar fins a aquest punt m'ha implicat un llarg aprenentatge de molts anys, que de vegades ha suposat patiment psicològic. Sembla que les coses que encaixen, aquelles que poden ser percebudes com un tot dotat d'harmonia tenen un atractiu quasi voluptuós per a les persones. Tant és així que l'harmonia, que constitueix una forma especial de coherència, ha estat reconeguda com una de les condicions de l'experiència artística. Malgrat això, en l'art el trencament de l'harmonia pot esdevenir, així mateix, una manera d'expressió perquè allò sorprenent, allò inhabitual i allò que desfà l'ordre aparent de les coses, solem estar disposats a considerar-ho com una versió de l'art, que tal vegada podrà consagrar-se durant uns quants segles, si hi ha bona fortuna, en tant que clàssica.

Les coses són radicalment diferents quan parlem del pensament, de l'explicació del món, de la societat, de la natura. La disharmonia, que és entesa ací com una forma de la incoherència, no pot ser salvada en cap cas. La coherència s'ha d'entendre com una condició inexcusable de la raó. La incoherència apareix com una via il·lògica que porta a ignorar el principi de no contradicció, de manera que pot ser afirmada una cosa i la contrària; també constitueix una forma de trencar la cadena d'implicacions i així, en ocasions, es pot afirmar que una situació és conseqüència d'un conjunt de causes i altres vegades podem dir-ne que els resultats són diferents. És cert que les modernes expressions de la complexitat han estat qüestionant algun d'aquests principis, que han aparegut noves formes de la lògica capaces d'admetre que alguna cosa pot ser, en tot o en part, alhora la contrària. Però aqueixes formes innovadores de la lògica i del caos es troben llunyanes dels esquemes habituals del pensament de la gent corrent i pertanyen al món d'especialistes que sistemàticament tenen dificultats per explicar-les en paraules planeres. Alguns, per altra banda, quan parlen del caos sembla que ho fan de manera quasi provisional, com si estiguessen a l'espera de trobar esglaons perduts que reincorporen la coherència com un valor essencial del pensament. De fet, no en són pocs els que consideren que la idea de caos no és més que l'expressió provisional de la ignorància humana. En la pràctica, els nostres esquemes mentals sembla que requereixen coherència i, quan aquesta manca, tendim a identificar els resultats del pensament directament amb la falsedat.

Podem dir, en conseqüència, que la incoherència sembla ser un mal del pensament en les dues versions més rellevants del concepte. La primera versió

considera el pensament en el seu sentit instrumental, l'entén com una ferramenta per al guiatge del nostre coneixement de la realitat i per a la presa de decisions respecte de les nostres accions propositives, és a dir, aquelles que tenen una intenció o un objectiu que es podrà fer més o menys explícit. Aquí la coherència del pensament apareix com una condició de la seua eficàcia. Si el pensament no és coherent la visió de la realitat que ens formem serà volàtil, no podrà ser compartida amb els altres de forma objectiva i no podrem aconseguir els nostres propòsits perquè les estratègies utilitzades resultaran inútils.

La segona versió considera el pensament com un conjunt ordenat de proposicions o afirmacions respecte a la realitat que tracen un mapa del món, o al menys d'una part, de forma que aquest mapa serveix per orientar-nos, per establir les distàncies entre els diferents punts, o per a fer prediccions respecte al comportament d'un element del mapa quan es modifiquen les condicions del seu entorn o quan canvien altres elements amb els quals es relaciona. En aquesta versió de la idea de pensament la incoherència es equivalent a la falsedat. És com si hom fera l'afirmació que una cosa està en un lloc i acte seguit digués que simultàniament es troba a un altre.

Aparentment, per tant, la coherència constitueix un valor, com n'existeixen altres que poden resultar igualment sospitosos, com ara el bé o el mal, la honestedat, la confiança, l'altruisme, o la veritat, per ficar uns exemples. Haig d'entendre que seria de força utilitat que la coherència fora un valor dels que poden anomenar-se absoluts, indiscutibles, un criteri que tingué la utilitat de servir de forma inexcusable per a l'avaluació efectiva de la qualitat del pensament. Açò facilitaria la incorporació automàtica d'equivalències que tal vegada foren profitoses. Així per exemple podríem dir que si alguna cosa és coherent augmenta la probabilitat de que siga certa i veritable. No obstant això prefereisc que no ens deixem portar, al menys de moment, per l'atractiu, quasi que inevitable, d'allò acabat, harmònic i coherent.

La realitat és que al llarg de la història s'han establert una gran quantitat de sistemes del món, del univers i de la societat perfectament coherents. Es tracta de sistemes, els elements dels quals, així com les relacions entre ells, es legitimen les unes a les altres tot utilitzant el subterfugi de fer-les aparèixer en tant que coherents entre sí. Tal vegada una de les il·lustracions més evidents del que diem podem trobar-la per exemple en la història de la medicina occidental. Si ens en anem a l'edat medieval ensopegarem amb una concepció de la medicina sotmesa als principis de Galè que tenen com a fonament els coneguts quatre humors que componen la persona: la sang, la bilis, la atrabilis i la flema, amb les seues quatre qualitats conseqüents: fred, calent, sec i humit. I a partir d'aquests elements es desenvolupa tot un seguit de principis teòrics i aplicats dels quals es desprenen les pràctiques de la medicina d'aleshores de

forma absolutament coherent. Es a dir, de forma tant coherent como falsa si atenem als coneixements actuals al respecte. Un coneixements que no ens permetrien per exemple considerar que un cervell eixut comporta la intel·ligència mentre que un cervell humit implica la bogeria, o que el constipat és el resultat directe de determinats vapors hepàtics, o que els xiquets es configuren en la part dreta de la matriu (més eixuta) mentre les xiquetes ho fan en la part esquerra (més humida).

En molts sistemes suposadament coherents uns components li presten sentit als altres. Així, hi ha pobres perquè hi ha rics i hi ha rics perquè hi ha pobres i tots no poden ser rics perquè això es impossible i si fora així ja no tindria cap sentit distingir entre pobres i rics. D'aquesta manera la idea de ric porta a la idea de pobre i a inrevés. Por veure's fàcilment com l'existència de rics i de pobres es percebuda com quelcom coherent i així ho entén la major part de les persones corrents. Hi ha dalt perquè hi ha baix i baix perquè hi ha dalt. I la justícia lluita contra la injustícia i l'esclavitud és el contrari de la llibertat, i així amb molts conceptes que se defineixen en gran mesura a través d'altres conceptes que han de ser definits fent-se referència permanent entre ells. Finalment és com si acabàrem traçant un mapa perfectament creïble però que només existeix sobre el paper.

Com és ben sabut, els mapes mostren la tendència a ser considerats com representacions fidels de la realitat i dels territoris. La gent pot utilitzar-los per a orientar-se, donant per suposat que tot allò que apareix en el mapa tindrà un reflex fidel en la realitat. D'aquesta manera mapa i realitat sembla que acaben referir-se a la mateixa cosa. Malgrat açò, cal tenir en compte que sovint ocorre que els mapes poden acabar modificant la realitat fins que aquesta acaba per assemblar-se precisament als mapes. Un cop algú disposa d'un mapa, i considera que representa de manera fidel la realitat, es produeix sovint un fenomen sorprenent, i és que el mapa es capaç de construir la realitat i de fer-ho a la seua semblança. I així els mapes ja no són sempre posteriors a la realitat, sinó que, sovint poden ser considerats en tant que anteriors. On no existia un camí, a força de que moltes persones passen pel territori representat, acaba apareixent un camí real. Ja és ben sabut que allà on existeix un camí, encara que siga només que dibuixat en un mapa, pot aparèixer gent que el transita i el camí acaba essent una realitat al territori. Una condició inexcusable per tal de que un mapa tinga la facultat de construir un territori és que el mapa resulte creïble per a qui el mira i l'utilitza, i això implica que els elements que el conformen han de ser coherents amb els pressupòsits mentals de l'usuari de manera que, per exemple, no aparega un camí de terra sobre el mar o que no es dibuixe un vaixell navegant pel desert.

L'obsessió per la coherència obliga a que s'haja de pensar la realitat en termes de no contradicció perquè així ho exigeixen els nostres mapes mentals. No

obstant això, és sabut que la contradicció constitueix un poderós motor del canvi i de la transformació en tots els ordres de les coses. Potser caldrà trobar la forma de permetre la contradicció respecte a l'ordre aparent, sobre tot si tenim en compte que l'ordre aparent no és més que el mapa de la realitat d'un col·lectiu de gent i no la realitat mateixa. Aqueix permís per admetre la contradicció suposarà, de ben cert, la incoherència, i és això el que permetrà precisament també el qüestionament d'aquest ordre aparent, que en tant que aparent i en tant que mapa, pot semblar veritable. I és ben conegut allò de que "la veritat és una i existeix de forma independent d'aquells que la coneixen", encara que, he de confessar-ho, mai no he arribat a comprendre com algú pot ser capaç de considerar que açò pugui ser cert.

Existeixen mecanismes subtils que salvaguarden la consideració de la coherència com un valor absolut, tant en l'ordre social com en l'ordre psicològic. Així, ens sentim sistemàticament incòmodes quan no actuem de forma coherent amb allò que diem, quan no parlem de forma coherent amb el que pensem o quan, simplement, la nostra conducta no segueix un patró que permeta reconèixer un cert grau de coherència entre les diferents accions. Es tracta d'un fenomen que la psicologia coneix amb el nom de dissonància cognitiva. És precisament en l'àmbit d'allò psicològic que la incoherència porta a la persona sana quasi ineludiblement al malestar. La simple tendència automàtica a evitar el malestar ens acosta a buscar la coherència entesa com un valor absolut.

La busca inacabable de la coherència constitueix, per altra banda, un mecanisme de la paràlisi i de la manca d'innovació. Pot legitimar allò que existeix tal com ho coneguem, i ens impedeix pensar qualsevol cosa alternativa. Dificulta l'experimentació encara que siga simplement imaginada. Quan una persona es comporta de manera convencional ningú no li qüestiona la seua conducta ni li demana que la explique. Quan algú s'allunya d'allò convencional de forma significativa es troba d'alguna manera exigit pels altres per tal de que explique el perquè de la seua conducta o de les seues opinions, se li demanda que explique la seua visió del món y el conjunt del seu sistema de pensament, que justifique les discrepàncies i que demostre la coherència d'allò que diu o pensa o fa. Naturalment que qualsevol persona pot estalviar-se tota aquesta feina, ben penosa, si simplement adopta les posicions socialment dominants i es manifesta coherent amb elles. Així, si algú es mostra crític amb el consum desafortat se'l exhorta a explicar perquè es desplaça amb el cotxe particular o perquè compra entrades per anar al cinema, o se li demanen explicacions sobre cómo vol que es mantinguen els llocs de treball si no defensa que la gent canvie de cotxe cada quatre anys. La crítica, entesa com la aplicació d'un criteri que no legitime necessàriament l'estat de coses és castigat sistemàticament, al menys, amb la incomoditat d'haver d'explicar-se.

La coherència sembla no tant sols un valor absolut sinó també una exigència absoluta. Si una part d'un sistema de pensament sembla incoherent, tot el sistema de pensament tendirà a ser jutjat com incoherent. Però aquest principi, que pot resultar a simple vista perfectament raonable s'aplica en la pràctica amb un pronunciat biaix. Només en poques ocasions es considera la totalitat del sistema de pensament sinó que aquest és fragmentat intencionadament. Quan la part identificada com a incoherent pot ficar en qüestió el conjunt del sistema dominant en una societat es diu que es tracta, en realitat, d'una simple "excepció que confirma la regla". A poc que es reflexione sobre aquest plantejament es fa evident tot el que té de sorprenent: es tracta de que hi ha regles que es confirmen (?) si no s'acompleixen.

En aquesta mateixa línia expositiva, no troba lloc real, sinó només retòric, la pregunta sobre com sobreviurà el món si el creixement econòmic es sostingut indefinidament. Tothom pot parlar de la necessitat de resoldre la qüestió que planteja el qüestionament de la sostenibilitat, encara que això no es tradueix en plantejaments que situen la qüestió en el lloc central del pensament i de les preocupacions. Més bé al contrari, es modifica la pregunta tot incorporant suposats matisos i es generen alguns elements que s'alçaran com principis dotats de valor absolut i ineludible. Així per exemple la pregunta per la sostenibilitat es decanta fins que es transforma en una pregunta pel treball, entès com a activitat econòmica, i es constitueix en un d'aqueixos valors ineludibles. I a partir d'ací es considera com l'element legitimador d'una infinitat de decisions que seran avaluades com adequades en la mida que preserven i es mostren coherents amb el valor absolut que suposa el treball. Des d'aquí ja estem en condicions de justificar, per exemple, a la indústria de l'automòbil que, per descomptant, ha de ser protegida perquè proporciona ocupació, amb independència de que utilitze sistemes laborals que es troben ben lluny de poder garantir la salut mental de molts dels treballadors de les cadenes de muntatge.

Sembla coherent pensar que el treball que proporcionen, àdhuc empreses explotadores de coses i persones, és quelcom dotat d'un valor superior a la incomoditat psicològica que, sense dubte, podrà ser corregida o compensada d'alguna manera i s'habilitaran recursos adients, encara que a hores d'ara no sapiguem en què consisteixen. Si apel·lem a la coherència com a un criteri vàlid de legitimació respecte d'un valor majoritàriament considerat absolut, podem arribar a pensar que fou una llàstima que en alguns països desaparegués l'ofici de botxí en les seues múltiples versions, fet que ha proporcionat treball especialitzat a persones que hagueren de formar-se i reciclar-se professionalment durant anys.

Encara que és difícil, i sobre tot incòmode, reivindicar la incoherència en tant que valor a preservar, fet que comporta sofriment psicològic, potser siga

possible mostrar tolerància, i àdhuc incentivar diverses formes d'incoherència que ens permetran la innovació crítica en facilitar la manifestació de visions alternatives de la realitat sense sancions socials, morals o epistemològiques.

I una darrera qüestió per tal de no sentir la fuetada de la incoherència en forma de dissonància cognitiva: cal pensar que, fet que la majoria de la gent tendirà a mostrar-se coherent amb els valors dominants, potser serà higiènic que algú, per exemple nosaltres, assolim una certa incoherència, que resultarà insignificant en el conjunt, que no exposarà el sistema social a perills extrems, i que ens facilitarà el retrobament amb una part rebel que potser tenim encara.